

Джерельна база дослідження проблеми діяльності вищих навчальних закладів Чернігівщини у 20–30-ті роки ХХ ст.

Вивчення джерел дозволяє отримати фактичні знання, що складають основу подальших висновків. Саме джерела є носієм відомостей про епоху, яка вивчається, вони дозволяють об'єктивно, критично та всеохоплююче уявити реальну картину буття. Джерела мають інформативний потенціал, розкривають світогляд суспільства епохи, що вивчається, дозволяють виявити закономірності історичного процесу, залучають до науки раніше невідомі факти. Українське історичне джерелознавство було предметом вивчення таких дослідників, як А.Є. Атаманенко [1], С. Марчук [2], О.М. Богдашина [3] й інших. Однак питання історичних джерел діяльності вищих навчальних закладів (далі – ВНЗ) зазначеного регіону не потрапили до кола зацікавленості джерелознавців

Цінність історичного джерела залежить від того, наскільки повно й достовірно в ньому відображені найбільш суттєві та характерні риси історичного розвитку суспільства. Проблема діяльності регіональних ВНЗ у 20–30-х роках ХХ ст. в документальній базі висвітлена досить широко. Вона дозволяє охарактеризувати всі сфери буття студіюючої молоді, політичні події того часу, їх вплив на становлення інтелігенції. Весь комплекс документів і складає джерельну базу даного дослідження, конкретні історичні умови яких обумовлюють зміст інформації та форми її викладу. Аналіз цих документів інформативно збагатить дослідників зазначеного історичного періоду й надасть можливість зорієнтуватися в широкому пласті документальної бази вказаного регіону.

Джерельну базу визначеного дослідження склали різноманітні корпуси документів і матеріалів, які можна поділити на декілька груп: 1) архівні матеріали; 2) збірники документів і матеріалів; 3) статистичні довідники; 4) періодичні видання 1920–1930-х років; 5) епістолярна спадщина та музейні фонди.

До першої групи віднесено, передусім, матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України) [4–46], Державного архіву Чернігівської області (далі – ДАЧО) [47–88], Відділу забезпечення збереженості документів Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині (далі – ВДАЧОН) [89–131], Державного архіву Сумської області (далі – ДАСО) [132–140], більшість із яких вперше введено до наукового обігу.

Особливу увагу приділено вивченню фонду Р.-166 “Народний комісаріат освіти (НКО) УРСР” у ЦДАВО України України. Тут містяться урядові постанови, декрети, резолюції, накази, інструкції з освітньої справи, протоколи засідань Укрголовпрофосу НКО УСРР, ВУЦВК і РНК УСРР, відділів виконавчих бюро ВНЗ, проекти документів про організацію й управління таким закладами, порядок прийому студентів до них (останні документи, крім іншого, гарно відображають політику й ставлення вищих органів влади до функцій, що виконували ВНЗ та завдання, які покладалися на молодь).

Матеріали губернських (губВНО), повітових, окружних і профспілкових відділів народної освіти відбивають не лише стан вишів, але й міру виконання офіційних роз-

поряджень на місцях, причини, які заважали їхньому виконанню, або навпаки – спонукали. У відповідних архівних справах міститься інформація, що стосувалася роботи ВНЗ різного профілю, показані особливості кожного в навчальному процесі, організація та проведення в них теоретичної й практичної роботи.

Особливо гостро стояло питання з фінансуванням ВНЗ, виплатою заробітної плати викладачам і матеріальним забезпеченням студентства, що теж знайшло відображення у документах. Значний масив їх стосувався кошторисів видатків і витрат НКО УСРР та його окремих відділів і типів навчальних закладів, які регулювалися переважно шляхом листування останніх із кошторисно-фінансовим відділом НКО УСРР та Народного комісаріату фінансів УСРР. У матеріалах знаходимо постанови, витяги з протоколів, доповідні записки та листи, листування з всеукраїнським і місцевими комітетами з поліпшення побуту учнівства (копупучами), обіжники НКО УСРР, розрахункові таблиці, звіти, акти ревізій, поквартальні звіти навчальних закладів та копупучів, операційно-господарські плани, анкетні відомості, звідки дізнаємося про їх фінансування, розподіл асигнувань на виділення житлової площі, ремонт гуртожитків, обмундирування, білизни, відпуск кредитів і проведення різних компаній: тижневиків, лотерей тощо.

Також у цьому ф. Р-166 містяться накази, циркуляри, доповідні записки Головнопрофосу НКО УСРР, матеріали про реорганізацію існуючих й відкриття нових ВНЗ, про роботу ВНЗ Чернігівської губернії – Чернігова, Ніжина, Глухова, Шостки (протоколи, статuti, доповідні записки, навчальні плани, програми, листування, кошториси, списки викладачів і студентів), звіти й анкетні відомості про стан і навчально-виховну роботу цих ВНЗ.

Обласні архіви представлені документами виконавчих комітетів робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, інспектур, відділів народної освіти та окремих навчальних закладів. Вони включають матеріали та розпорядження центральних органів влади місцевим, указівки до їх виконання, протоколи нарад окружних комісій зі студентських справ, засідань ВНЗ, які подають відомості про правове становище студентів, їхню участь у житті навчальних закладів, проходження виробничої практики, матеріальне забезпечення тощо. Вони конкретизують явища та події, притаманні регіону, типу навчального закладу певної вертикалі, відношення правлячої партії та розвитку ВНЗ, його ролі у підготовці інтелігенції. Особливо це стосується навчальної діяльності студентства, організації навчального процесу, загальної активності та роботи викладацького складу ВНЗ.

У ДАЧО використані матеріали фонду Р-608 “Чернігівський державний педінститут ім. Т.Г. Шевченка”, документи якого свідчать про навчально-методичну, виховну й організаційну діяльність цього вишу. Представлений широкий спектр матеріалів, які інформують про впровадження політики українізації у ВНЗ. Розпорядження дирекції ВНЗ щодо створення спеціальних гуртків і курсів для студентів й викладачів з вивчення української мови, проведення відповідних іспитів після їх закінчення, результати цих іспитів і звіти керівників гуртків про проходження навчання та його наслідки.

У фонді Р-674 “Чернігівський губернський комітет професійної та спеціально-наукової освіти” знаходяться протоколи засідань керівних органів вишів регіону, їх статuti, доповідні записки керівників ВНЗ щодо їх поточної діяльності, навчальні плани, програми, кошториси, списки викладачів і студентів. Також у ньому містять статистичні дані про чисельність і соціальний стан викладацького й студентського

контингенту ВНЗ Чернігівщини, листування керівництва ВНЗ регіону з Губпрофосом, протоколи засідань повітових виконавчих комітетів, дані про прийом до ВНЗ, соціальний, національний та партійний стан студентів і викладачів.

Фонд Р-1555 “Особовий фонд Кролевця Всеволода Степановича” представлений документами, листами, науковими роботами та спогадами викладача Чернігівського педагогічного інституту В.С. Кролевця. В них знаходиться інформація про роботу цього ВНЗ у досліджуваній період й особисте його фондоутворювача до подій і фактів, які відбувалися в інституті того часу.

У ВДАЧОН з фонду Р-6121 “Ніжинський державний педагогічний інститут ім. М.В. Гоголя” досліджені протоколи засідання факультетської комісії факультету соціального виховання (факсоцвиху) Ніжинського інституту народної освіти (далі – НІНО), матеріали щодо перересстрації студентів, протоколи засідання Правління інституту, місячні та річні звіти НІНО, справи з українізації ВНЗ регіону. В особовій справі професора НІНО Якова Миколайовича Колубовського містяться документи, листи, посвідчення, заяви, медичні довідки, які свідчать про його життя й діяльність у період його роботи в Ніжині та після закінчення викладацької практики й переїзду до Глухова.

З фондів ДАСО Р-2322 “Глухівська інспектура народної освіти виконавчих комітетів окружних рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів”, Р-5888 “Роменський робітфак Київського сільськогосподарського інституту” та Р-4307 “Конотопський педтехнікум НКО УСРР” опрацьовані матеріали губернської наради виконавчих бюро професійних секцій, документи з перересстрації студентів ВНЗ Глухівського округу; з відкриття підготовчих курсів (профтісячі) при окружних інспектурах народної освіти (окрІНО) для підготовки робітників, батраків і бідніших селян до ВНЗ, про стан українізації установ у Глухівському окрузі, матеріали перевірки педагогічних установ Глухівського та Шосткинського районів.

До джерельної бази слід віднести низку збірників документів щодо партійного, культурного будівництва й розвитку освіти в Україні. Деякі з цих документів опубліковані – матеріали з історії КП(б)У, ЦК ВКП(б), ЦК ЛКСМУ: резолюції, рішення з’їздів, конференцій і пленумів, збірки документів, присвячені соціалістичному чи радянському будівництву в Україні загалом, або окремих її регіонах [141, 142]. До таких належать видані збірки документів: “Культурне будівництво в Українській РСР. Найважливіші рішення Комуністичної партії і Радянського уряду 1917–1959” [143], “Культурне будівництво в Українській РСР 1917–1927. Збірник документів і матеріалів” [144], “Социалистическое строительство на Черниговщине 1921–1941. Сборник документов и материалов” [145], “Сборник законов и распоряжений Рабочекрестьянского правительства СССР” [146].

Також звертають на себе увагу статистичні дані. Плани та програми Укрголовпрофосу НКО УСРР відображають ставлення КП(б)У до формування контингенту молоді ВНЗ, підтвердженням чого стало встановлення розкладок по губерніях і окремих вертикалях влади. Тут визначалося завдання вищої школи, роль і участь молоді в республіканському житті. Внаслідок запровадження стандартизованого обліку і звітності, кожен навчальний заклад мав подавати періодично анкету чи звіт про виконану роботу, в яких знаходимо інформацію про склад й освітній рівень викладачів і студентів, їхню участь у житті ВНЗ, участь у громадсько-політичному житті регіону: шефстві

над селянськими господарствами, промисловими підприємствами, червоноармійцями, влаштуванні свят, концертів, вистав тощо. Значний статистичний матеріал міститься у відповідних збірках, стенографічних звітах відділів народної освіти, з'їздів, нарад виконавчих комітетів місцевих рад.

Слід використовувати наступні статистичні та довідкові видання: “Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР 1917–1967” [147], “Народне господарство УРСР: Статистичний довідник” [148], “Народна освіта України. Установи професійної освіти на 1 листопада 1928 р. та 1929 р.” [149], “Ніжинщина в цифрах (Ніжинське округове статистичне бюро)” [150], “Народное образование на Черниговщине. Бюлетень Губстатбюро” [151], “Справочник партийного работника” [152].

Наступним джерелом для вивчення діяльності ВНЗ регіону в 20–30-х роках ХХ ст. є періодична преса – часописи (журнали) та газети, які посідали чільне місце у висвітленні найрізноманітніших питань. Це було живе джерело, оскільки оперативно реагувалося на проблеми свого часу, зачіпало найбільш актуальні питання життя. Періодика надає документальну, поточно-хронікальну інформацію, інформацію особистого характеру тощо.

Поряд із загальними періодичними виданнями, що час від часу зверталися до проблем освіти, цікавими і повними джерелами для вивчення розвитку вищої школи України та її діяльності у справі підготовки інтелігенції були спеціальні видання, зокрема журнал “Путь просвещения” (з 1926 р. – “Шлях освіти”) [153]. Він мав загальносоюзне та республіканське значення й був розрахований на широке коло читачів. Тут друкувалися офіційні документи та матеріали повсякденного життя, постанови уряду щодо вищої школи, знаходили відображення практично всі процеси, що відбувалися в даній сфері, відображались ідеологічні кампанії, що позначалися на діяльності ВНЗ. Даний журнал також був активним пропагандистом марксистських ідей у сфері освіти. В 1922–1927 роках його головним редактором був заступник наркома освіти України Я. Ряппо, який публікував на сторінках видання багато своїх статей, присвячених реформуванню радянської школи. Редколегія журналу постійно інформувала читачів про стан розвитку освіти, друкувала статті політичних діячів того часу, надавала багато інформаційного матеріалу.

Найколеритнішим виданням цього часу став часопис “Студент революції” – загальнонаукове літературно-публіцистичне видання пролетарського студентства, у якому міститься інформація про діяльність студентських організацій, проведення політичних і культурно-масових заходів, розглядаються побутові проблеми студентства.

Широке коло фактичного матеріалу, відсутнього в інших джерелах знаходиться у регіональній періодичній пресі – в таких газетах, як “Більшовик”, “Червоний стяг”, “Червоне село”, “Знамя Советов”, “Красное знамя”, “Коллективист Глухівщини”, “Нове село”, “Зоря”, “Шлях робітника”, “Чернігівські відомості”. На їх сторінках висвітлювалися питання партійного життя, організаційні питання освітньої справи, історії та розвитку навчальних закладів, зокрема інститутів народної освіти в Чернігові та Ніжині, а також Глухівського інституту соціального виховання. Редактори знайомили читачів із методами та формами навчання, роботами у дослідних лабораторіях, новинками науки та техніки, жваво обговорюючи їх. Яскраво висвітлені питання проведення партійних чисток викладацького і студентського складу ВНЗ регіону. Загалом, матеріали періодичної преси яскраво віддзеркалюють діяльність ВНЗ регіону того ча-

су, їх проблеми, висвітлюють інтереси молоді, жваво обговорюючи найболючіші питання буття студентства.

Також варто залучити ще одне джерело наукового пошуку – фонди регіональних музеїв: Глухівського краєзнавчого музею [154], музею Глухівського педагогічного університету [155], Шосткинського краєзнавчого музею та музею Шосткинського порохового заводу [156].

Звертає на себе увагу й таке джерело, як епістолярна спадщина, зокрема листування початку 1960-х років – періоду створення музею Глухівського державного педагогічного інституту – колишнього старшого викладача кафедри марксизму-ленінізму цього ВНЗ Івана Михайловича Ляшка з випускниками 1920–1930-х років [157; 158]. У листах випускників цього періоду знаходяться спогади про організацію діяльності ВНЗ у Глухові, причини його ліквідації в 1924 р., детально описується робота досвідної школи при інституті та викладацька діяльність педагогів.

Сучасні українські історики можуть використовувати різноплановий матеріал з історії української вищої освіти, мають доступ до широкого масиву архівних джерел. Їх ґрунтовне вивчення, обробка й аналіз дають можливість всебічно висвітлити різні аспекти діяльності регіональних вищих навчальних закладів і визначити їх роль у підготовці української інтелігенції, дати оцінку культурно-освітнім процесам, що відбувалися в Україні протягом 1920–1930-х років.

Джерела та література

1. *Атаманенко А.Є.* Деякі проблеми дослідження історії джерелознавства та археографії / А.Є. Атаманенко / Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України. Образи науки : Міжвузівський зб. наук. пр. – Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 2000. – С. 13–21.
2. *Макарчук С.* Писемні джерела з історії України. Курс лекцій / С. Макарчук. – Львів, 1999. – 214 с.
3. *Богдашина О.М.* Джерелознавство історії України: теорія, історія, методика : Навч.-методол. посібник ; 2-ге вид., доп. / О.М. Богдашина. – Х., 2005. – 306 с.
4. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф. Р-2, оп. 2, спр. 20; ф. Р-166, оп. 1, спр. 22, 270, 276, 826, 1196; оп. 2, спр. 1055, 1153, 1424, 2021; оп. 3, спр. 809; оп. 4, спр. 212, 626, 655; оп. 6, спр. 729, 1507, 3727, 3730, 3732, 3736, 3737, 3739, 4646, 4681, 4844, 4845, 4847, 4851, 9193; оп. 7, спр. 1, 400, 511; оп. 10, спр. 819, 1117, 1122; оп. 11, спр. 327, 345, 487; ф. 1252, оп. 1, спр. 144, 250, 377, 712, 750
5. Державний архів Чернігівської області, ф. Р-608, оп. 1, спр. 2, 163, 167–169, 213, 214, 224, 282, 308, 347, 373, 390, 416, 486, 559, 569, 582, 745, 750, 896, 5314; ф. Р-610, оп. 1, спр. 35; ф. Р-674, оп. 1, спр. 10, 33, 64, 69, 70, 72, 97, 105, 125, 178, 204, 232, 244, 247, 293, 332, 433, 444; ф. Р-1555, оп. 1, спр. 11
6. Відділ забезпечення збереженості документів Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині, ф. Р-6121, оп. 1, спр. 1, 2, 11, 13, 15, 21, 29, 31, 32, 35, 36, 42–44, 46, 55, 62, 69, 73, 75, 87, 89, 91–93, 96, 102, 109, 117, 123, 130, 132, 135, 143, 147, 150, 151, 166, 172, 181, 288; оп. 2, спр. 3019, 3271.
7. Державний архів Сумської області, ф. Р-4307, оп. 1, спр. 1; ф. Р-2322, оп. 2, спр. 3, 7, 19, 83, 84, 142, 142а; ф. Р-5888, оп. 1, спр. 30.
8. Комуністична партія Радянського Союзу в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій, пленумів ЦК. – М. : Політвидав, 1984. – Т. 4. – 570 с.; Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій, пленумів ЦК. – К. : Політвидав, 1976. – Т. 1. – 342 с.
9. Культурне будівництво в Українській РСР: Найважливіші рішення Ком. партії і Рад. уряду 1917–1959 рр. : Зб. док. – К. : Держполітвидав, 1960. – 882 с.
10. Культурне будівництво в Українській РСР : Зб. док. – К. : Держполітвидав, 1960. – Т. 1. – 490 с.
11. Социалистическое строительство на Черниговщине 1921–1941 : Сб. док. и матер. – К., 1983. – 457 с.

12. Сборник законов и распоряжений Рабоче-крестьянского правительства СССР // Собрание законов СССР. – 1930. – № 38. – 714 с.
13. Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР 1917–1967. – К. : Радянська школа, 1967. – 484 с.
14. Народне господарство УРСР : Стат. довід. – К. : Держвидав, 1935. – 211 с.
15. Народна освіта України. Установи професійної освіти на 1 листопада 1928 р. та 1929 р. – Х. : Держвидав, 1929. – 200 с.
16. Ніжинщина в цифрах (Ніжинське округове статистичне бюро). – [Ніжин] : К.В.Н., 1927. – 34 с.
17. Народное образование на Черниговщине // Бюлетень Губстатбюро. – 1923. – № 3–6. – С. 43.
18. Справочник партийного работника. – Выпуск восьмой. – М. : Госполитиздат, 1934. – 70 с.
19. // Путь просвещения. – 1919 – № 11.
20. Контрасти (Чистка сільськогосподарського інституту) // Колективіст Глухівщини. – 1934. – 27 червня. – № 121.
21. Науково-допоміжний фонд Музею Глухівського національного педагогічного університету ім. О.П. Довженка, од. зб. “Зенченко Н.С. Мой институт” (рукопис).
22. ВИШ виконує директиву листопадового Пленуму ЦК ВКП(б) // Шлях робітника. – 1930. – № 11.
23. Науково-допоміжний фонд Музею Глухівського національного педагогічного університету ім. О.П. Довженка, од. зб. “Лист Пашкевич Є.Ф. до Ляшка І.М.”, “Лист Старченка Г.П. до Ляшка І.М. від 12.05.1966 р.”.

Мошик І. (Глухів) Джерельна база дослідження проблеми діяльності вищих навчальних закладів Чернігівщини у 20–30-ті роки ХХ ст.

У статті проаналізовані та систематизовані джерела, які складають інформативний потенціал дослідження проблеми функціонування вищих навчальних закладів Чернігівщини у перші пореволюційні десятиліття.

Ключові слова: джерельна база, архівні матеріали, статистичні дані, періодичні видання, епістолярна спадщина, вищий навчальний заклад, Чернігівщина.

Мошик И.В. Источники исследования проблемы деятельности высших учебных заведений Черниговщины в 20-е – 30-е гг. ХХ в.

В статье проанализированы и систематизированы источники, которые составляют информационный потенциал исследования проблемы функционирования высших учебных заведений Черниговщины в первые пореволюционные десятилетия.

Ключевые слова: база источников, архивные материалы, статистические данные, периодические издания, эпистолярное наследие, высшее учебное заведение, Черниговщина.

Moshyk I.V. The source base of the study the problem of activity of Chernihiv region higher education institutions in 1920–1930s

Article analyzed and systematized sources that are informative potential of the study the problem of function of Chernihiv region higher education institutions in the early post-revolutionary decade.

Key words: source base, archives, statistics facts, periodicals, epistolary heritage, universities, Chernihiv region.

[надійшло до редакції: 07.11.2012 р.]